

प्रास्ताविक

शेतीवर आधारित उद्योगांचे महत्त्व

शेतीवर आधारित उद्योगांना भारतासारख्या विकसनशील देशात विशेष महत्त्व अस्ते. शेतीवर आधारित उद्योग म्हणजे ज्यांचे उत्पादन शेती अथवा शेतीशी संबंधित व्यवसायावर अवलंबून अस्ते. असे उद्योग. भारतान्या नियोजन मंडळाने पुढील उद्योग हे शेतीवर आधारित उद्योग मानले आहेत, ' व या वर्गीकरणाला राष्ट्रीय विकास महामंडळाने मान्यता दिली आहे त्यानुसार

- १) ज्या उद्योगामुळे शेतीत आदानाला (Input) प्रोत्साहन मिळते.
- २) शेती मालान्या वांगल्या प्रक्रियेला चालना मिळते.
- ३) प्रक्रिया मालाला वांगला मोबदला मिळतो व
- ४) शेतीचे उत्पादन वाढते

असे उद्योग म्हणजे शेतीवर आधारित उद्योग. या निष्ठाानुसार शेती मालावर प्रक्रिया करणारे उद्योग व शेतीमालाची वाहतूक करणारे उद्योग यांचा समावेश शेतीवर आधारित उद्योगात होतोच शिवाय शेतीला साधने पुरविणारे उद्योगही यात समाविष्ट होतात. भारतान्या प्रमुख व्यवसाय शेती हा आहे. अशा शेतीप्रधान व्यवस्थेत या उद्योगामुळे शेतीचे उत्पादन वाढण्याला मदत होते. कारण अशा उद्योगांना आवश्यक असणारा कच्चा मालाचा पुरवठा शेतीकडून होत असतो. असे उद्योग सुरू झाल्याने कच्च्या मालाची मागणी वाढते. मागणीतील वाढ पूर्ण करण्यासाठी शेतीची उत्पादनक्षमता वाढविण्याचा प्रयत्न केला जातो. शेतीमध्ये नफ्याची प्रेरणा निर्माण होते. यामुळे शेती केवळ उदरनिर्वाहाचे साधन न राहता व्यवसाय बनतो. भारतान्या विकास म्हणजे शेतीचा विकास हे समीकरण लक्षात घेतल्यास या उद्योगांचे महत्त्व स्पष्ट होईल.

शेतीवर आधारित उद्योगामुळे ग्रामीण भागात औद्योगिक विकासाला चालना मिळते. हे उद्योग औद्योगिक विकेंद्रीकरणाला चालना देतात, या उद्योगामुळे उत्पन्न निर्मितीला मदत होते, ग्रामीण जनतेला आर्थिक संधी उपलब्ध होतात, रोजगार

निर्मितीला मदत होते, ग्रामीण भागातील साधनसंपत्तीचा वापर होतो, शेतीवर आधारित उद्योगाच्या विकासाबरोबर उत्पन्न वाटपातील विकायमत्ता कमी होण्याला मदत होते. समतोल आर्थिक विकासासाठी हे उद्योग महत्वाचे मानले जातात.

ग्रामीण औद्योगिकीकरणातून ग्रामीण जनतेला औद्योगिक विकासातून निर्माण होणा-या सुविधा उपलब्ध होतातच शिवाय शहरातील औद्योगिक केंद्रीकरणातून निर्माण होणा-या समस्यांना सामोरे जावे लागत नाही. शेतीवर आधारित उद्योग आर्थिक व सामाजिकदृष्ट्या महत्वाचे असल्याने भारतात स्वातंत्र्योत्तर काळात या उद्योगाच्या विकासाला बाल्ना मिळणे स्वाभाविक होते.

भारताच्या अर्थव्यवस्थेत साखर उद्योग हा एक महत्वाचा शेतीवर आधारित उद्योग मानला जातो. स्वातंत्र्योत्तर काळात भारतात साखर उद्योगाचा विकास झाल्याचे आढळते. महाराष्ट्रात तर सहकारी साखर उद्योगाने स्वतःचे एक वेगळे स्थान निर्माण केले आहे. महाराष्ट्रातील सहकारी साखर कारखाने ग्रामीण आर्थिक विकासाची केंद्रे बनत आहेत. सहकाराचे फायदे मिळवून, सहकाराद्वारे ग्रामीण क्षेत्राचा कायापालट घडवून आणता येतो हे महाराष्ट्रातील अनेक सहकारी साखर कारखान्यांनी दर्शवून दिले आहे. महाराष्ट्रातील अशाच एका सहकारी साखर कारखान्याचा अभ्यास या ठिकाणी करण्यात आला आहे.

अभ्यासाची स्फुरेणा :

कारखान्याची निवड -

या अभ्यासासाठी कोल्हापूर जिल्ह्यातील चंदगड तालुक्यातील दौलत शेतकरी सहकारी साखर कारखाना निवडण्यात आला आहे. चंदगड तालुका आर्थिकदृष्ट्या मागासलेला मानला जातो. अशा मागास तालुक्यात सहकारी साखर कारखाना सुरू होणे महत्वाचे असल्याने हा कारखाना प्रस्तुत अभ्यासासाठी निवडण्यात आला.

अभ्यासाचे स्वल्प -

हा कारखाना १९७७ मध्ये कार्यान्वित झाला. सहकारावर आधारित, शेती आधारित उद्योग या दृष्टीने या कारखान्याच्या कामकाजाचे मूल्यमापन करणे असे या

अम्यासाचे सर्वसाधारण स्वल्प आहे. या अम्यासाची विशिष्ट उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत.

अम्यासाचे उद्देश -

- १) उत्पादन, समासदत्व, मांडवल उभारणी इ. दृष्टीने कारखान्याने केलेल्या प्रगतीचा आढावा घेणे.
- २) कारखान्याच्या स्थापनेमुळे कारखान्याच्या परिसरात आर्थिक विकासाला किती मदत झाली ते अम्यासणे.
- ३) कारखान्याने सामाजिक विकासाला दिलेली वास्तव अम्यासणे.

तथ्य संकलन -

दौलत शेतकरी सहकारी साखर कारखान्यामुळे झालेल्या आर्थिक व सामाजिक विकासाचा अम्यास करण्यासाठी कारखान्याच्या वार्षिक अहवालांचा वापर केला आहे. तसेच गरजेनुसार कारखान्याच्या कार्यालयातून प्रत्यक्षा माहिती मिळविलेली आहे.

अम्यासाची योजना -

प्रस्तावनेत शेतीवर आधारित उद्योगांचे महत्त्व व अम्यासाची स्पर्शा मांडलेली आहे.

पहिल्या प्रकरणात भारतातील व महाराष्ट्रातील साखर उद्योगांच्या विकासाचा थोडक्यात आढावा घेतलेला आहे.

दुसऱ्या प्रकरणात वंदगड, आजरा व गडहिंग्लज तालुक्यांच्या आर्थिक परिस्थितीचे विवेचन केले आहे.

तिसऱ्या प्रकरणात दौलत शेतकरी सहकारी साखर कारखान्याच्या प्रगतीचे मूल्यमापन केलेले आहे.

बौध्वा प्रकरणात शेतती, पाणी पुरवठा योजना व ऊस लागवडी खालील दोत्रावा अन्व्यास केलेला आहे.

पावव्या प्रकरणात कारखान्यामुळे वंदगड तालुक्याच्या आर्थिक विकासाला क्तिप्त मदत झाली यावा विचार केला आहे.

सहाव्या प्रकरणात कारखान्याने सामाजिक विकासाला लावलेला हातभार अन्व्यासला आहे.

सातव्या प्रकरणात अन्व्यासाच्या आधारे काही निष्कर्ष काढलेले आहेत.

- (1) Maharashtra Economic Development Council : Agro-
Industries in Maharashtra - Problem and Prospects,
1970, p.4.